

Csepelsziget.

— Módszeres földrajzi tanulmány —

Irta: BÓNA IMRE.

A módszerről.

A földrajztudomány fejlődésében új korszakot nyitott meg Hettner munkássága.

Hettner szerint a földrajztudomány tárgya a földfelszín jelenségeinek kölcsönhatása. Földfelszín alatt pedig nem felület értendő, hanem három dimenziós tér, a Föld élettere, ahová a légburok alsó rétege, a troposzféra és a szilárd kéreg bizonyos vastagsága is hozzátartozik, mert ezek a földfelszínnel kölcsönhatásban vannak. E meglátás eredménye, hogy a földrajztudomány nagy fejlődésnek indult és új tartalommal telt meg.

Az eddigi analitikus tájleírás helyébe a szintetikus tájrajz került s a cél az illető területről összegyűjtött mindennemű ismeret egyszerű leírása helyett a tájnak, mint részben és jelenségeiben egymásra utalt szerves egésznek hű ábrázolása lett. A földrajztudomány kutatási irányának e megváltozása maga után vonja a kutatás és anyagfeldolgozás módszerének megváltozását is. Természetes, hogy megfelelő új módszereket máról-holnapra kitalálni nem lehet. Új módszer kidolgozása hosszú és fáradságos munkát igényel, sok próbálkozással, kísérletezéssel jár.

Ilyen, a földrajztudomány mai fejlettségi állapotának megfelelő kutatási és feldolgozási módszert igyekezett adni Granó (Reine Geographie 1928) és Kogutowicz Károly Dunántúl és Kis-Alföld c. munkájában (I. k. 1930, II. k. 1936).

Mindkét módszer alapja és kiindulási pontja a tájegység. Tájegység az a földfelszíndarab, amelyen belül a táj jellegét

megszabó tényezők kölcsönhatása azonos. Ahol módosul, ott már más táj következik.

Csepelsziget földrajzának megírásakor Kogutowicz módszerét követtem. Természetesen ez nem zárja ki a felfogás és feldolgozás önállóságát, — sőt: egyenesen megköveteli. Ez módszerének egyik főerőssége!

Az általam követett módszer lényege három pontban foglalható össze:

a) a tájegység elhatárolása,

b) a táj analízise, melyen a táj valamennyi földrajzi tényezőinek részletes tanulmányozása értendő,

c) és végül a szintézis, a tényezők összhatásának rajza. Ezek általános elvek, melyeket kutatás közben mindenkor szem előtt kell tartanunk, a részletekben azonban a módszer alkalmazása esetről-esetre változó.

Ezért mondtam azt, hogy e módszer egyenesen megköveteli az önállóságot.

Módszerünk alkalmazása a régebbi módszerekkel szemben nagy munkatöbbletet jelent. T. i. a régi módszer szerint egymásutáni sorrendben mozaikszerűen leírhatjuk mindazt, amit az illető terület egyes földrajzi tényezőiről sikerült meg tudnunk önálló vizsgálódás, vagy irodalom alapján.

Az új módszer szerint ez még csak az első lépés: az analízis, az egyes tényezők részletes tanulmányozása. Az igazi és nehezebb munka még csak ezután jön: a mozaikszerűen elrendezett anyagot egy közös szempont szerint egységgé kell gyúrni, azaz a tényezők egymásra hatását, a kölcsönhatások eredményét kell megállapítanunk.

Elgondolásom szerint a táj megrajzolásában ki kell emelnünk a táj egyéni, sajátos individuális vonásait. Ezek összességét legtalálósabban a táj lelkének nevezhetnők.

Két egyforma táj nincsen. Mindenkor találhatók a tájban bizonyos jellemző vonások, amelyek elkülöníthetővé teszik egyik tájat a másiktól. Ezért a tájak feldolgozására skémát nem állíthatunk fel, mert az általános módszertani szempontok keretén belül az egyes tájak szerint más és más a lényeges, a hangsúlyozandó, kiemelendő. Ezt a kérdést főntebb más oldalról már érintettem.

Bármely tájat is tesszük kutatásunk tárgyává, mai képe

nem hirtelen, egyszerre állt elő, hanem hosszú fejlődés eredménye. A táj folytonosan változik! Ezért múltja sem hanyagolható el. Sok vonást nem értenék meg a táj arculatán, ha nem ismernénk a táj múltját, alakulásait, fejlődését, mert „Az átöröklött hagyományok tovább élnek a tájban és a tájból mintegy visszasugározzák a jelenkor emberiségére a rég letűnt nemzedékek tevékenységének hatását“ (Kogutowicz: Dunántúl és Kis-Alföld előszava).

A táj folytonos alakulásában a különféle fizikai tényezőkön kívül igen nagy szerepe van az embernek.

A tájnak az emberi beavatkozástól mentes állapota a táj őskora, az emberi beavatkozás eredménye a kultúrtáj.

A táj eme két állapota között rendszerint igen hosszú fejlődés van.

Csepelsziget földrajzának megírásakor főörekvésem az volt, hogy a táj alakulásait, fejlődését a valóságnak megfelelően rajzoljam meg s kiemeljem azokat a tényezőket, amelyek a táj képét alakították, változtatták, mígnem mai arculata kialakult.

E folytonos változásoknál sokszor igen nehéz volt megtalálni és kiemelni azt a földrajzi tényezőt, amely éppen a változást okozta, — mert ez okok igen sokfélék.

Egyszer vízbőség, máskor a víz hiánya, a környezet megváltozása, elszigeteltség, vagy kedvező fekvés, az ember építő, vagy pusztító munkája, stb. Mindezeket az okokat és az általuk létrejött változásokat megtaláljuk Csepelsziget fejlődésének egy-egy szakaszában.

I. Csepelszigetről általában.

Csepelsziget a Duna Budapest és Rácalmás között elterülő nagy szigete. Hossza 48 km, szélessége 4 és 9 km között változik. Legszelesebb Szigetszentmiklós felett, legkeskenyebb Szigetújfalu és Szigetszentmárton között. Területe 257 km², 44.679 kat. hold. A Duna szigetei között csak Csallóköz nagyobb. A szigetet körülölelő Dunaágak közül a nyugati a nagyobb s ezt a Szigetségben Öreg-Dunának nevezik, a keleti kisebb ág a Soroksári, Ráckevei, vagy Kis-Duna nevet viseli. A két ág csaknem egyenlő hosszú. Az Öreg-Duna szigetre eső

hossza 55 km, szélessége 500—600 m, a Ráckevei Dunaágé 58 km, szélessége 150—300 m. Az Öreg-Dunán híd nincs, de sok a rév, mint a Csepel-Budafok, Szigetszentmiklós-Tétény, Tököl-Százhalombatta, Szigetújfalu-Ercsi, Dunaadony és Lórév között. A kis-Dunán ma négy híd vezet a szigetbe: a szigetcsúcsi és Gubacsi-híd Csepelnél, az Árpád-híd Ráckeven és a vasúti híd Dunaharasztnál.

Mindkét Dunaágban több kisebb-nagyobb sziget van, amelyeket természeti adottságuknál fogva Csepelszigetnek kell sorolnunk. Az Öreg-Dunaág hat szigete közül Háros szigetén (173 kat. hold) a török pusztítások előtt város volt. A Kis-Duna 14 szigete közül legnagyobb Somlyó-szigete (419 kat. hold). Régebben a Csepelszigetet kísérő szigetek száma sokkal nagyobb volt, de az apróbb Dunaágak elhalása következtében vagy a Szigetbe, vagy a Duna—Tisza közébe olvadtak bele.

II. A csepelszigeti őstáj.

Az őstáj rekonstrukciója általában igen nehéz feladat. A táj arculatának változásai az alatt a hosszú idő alatt, míg az őstájból kultúrtáj lett, szinte a fölismerhetetlenségig elhomályosították az őstáj vonásait. Szerencsére azonban vannak a tájban olyan tényezők, amelyekre biztosan támaszkodhatunk az őstáj rekonstrukciójakor. Ilyenek: a felszíni képződmények; a talaj, mely elárulja a régi növényzetet; a tájban szemünk előtt lejátszódó természetes változások, melyekből következtethetünk a régebbi ilyen irányú változásokra; a táj régebbi koráról való feljegyzések; az ősember települési viszonyai; az ember által kevésbé bolygatott területek növényzete, stb.

A csepelszigeti őstájat akkor állíthatjuk legélesebben elénk, ha sikerül rávilágítanunk a szigetet létrehozó és az őstájat kialakító tényezőkre. Az őstájban ugyanazok a tényezők működnek közre, mint a kultúrtájban, — kivéve az embert. Tehát az őstáj jellemzésénél figyelemre kell méltatnunk a táj környezetéhez való viszonyát, azaz a táj földrajzi helyzetét, a felszínt kialakító tényezőket, éghajlati viszonyokat, növény- és állatvilágot, stb. Mindezek az őstáj összetevői.

Mivel pedig a földfelszín tényezői szüntelenül munkálkodnak, azért az őstáj maga is folyton változó. E folytonosan vál-

tozó őstájat úgy kell bemutatnunk, ahogy a tényezők bizonyos összjátéka révén kialakul és folytonosan módosul.

Az őstájnak ilyen módon való megrajzolása nagy feladat elé állítja a kutatót.

A csepelszigeti őstáj kialakulásának és a sziget keletkezésének legfontosabb tényezője a víz.

A Duna — mai tudásunk szerint — a pliocén végén; a levantei időben alakította ki a Visegrádi-szorostól délre eső mederszakaszát. Eleinte a Tisza völgye felé vette útját s a pleisztocén közepe táján, a lösz lerakódása előtt és alatt még Kőbánya-Pilis-Cegléd-Tiszaföldvár vonalán folyt. Ezt a folyás irányát az Alföld nyugati részének erősebb süllyedése miatt csakhamar elhagyta, nyugatra vándorolt s következő medrét a holocén legelején már a diluviális lösz-felszínbe vájta.

Ez új meder iránya Ócsa-Kunszentmiklós-Szabadszállás-Akasztó-Baja-Zombor-Bácsföldvár, innen kezdve a Tiszameder, helyesebben a már előbb kialakult Dráva-meder szabta meg irányát.

Innen a Duna ismét nyugatra tolódott, elfoglalva azt a szerkezeti mélyvonalat, amelyben ma is folyik s amely tektonikai repedés, illetve törésvonal, választóvonal Dunántúl és az Alföld között. A Duna ez utóbbi mederváltozása fontos a mi szempontunkból. Az említett törésvonalba ágyazott meder a mai Budapest területén a Gellérthegy és a pesti part közé szorított mély, de keskeny árok.

A medernek ez az összeszűkülése a folyam sodrát meggyorsítja s így a Duna nagymennyiségű hordalékot ragad magával.

A hatalmas víztömeg Buda alól kiérve szétterpeszkedik a síkságon. Folyása meglassúdik és hordalékának jó részét lerakja. Tehát a szigetképződés minden feltétele adva van.

Tudnunk kell még azt is, hogy Kőbányától Soroksáron, Csepelen, Budafokon és Tétényen át a Pilis hegységig egy hatalmas mészkőpad darabjai követhetők. A Duna kiérve a Budai hegyek alól, ez elpusztult mészkőpad roncsaiba ütközött s két ágra szakadva körülfolýta. Csepelsziget keletkezése így kétszeresen biztosítva volt. Csepelsziget magva tehát egy mészkőpad roncsa, mely Soroksárnál a Kis-Duna partján, sőt a meder fenekén is kiütközik — s ehez járul a Duna lerakott hordaléka.

A Csepelszigetet közrefogó két Dunaág kívül számtalan, kisebb-nagyobb szigeteket közrezáró Dunaág alakult ki. Csepelsziget tehát csak egyik szigete annak a nagy szigetvilágnak, amit a Duna Budapest alatt alkotott.

A holt Dunaágak ma is egészen jól kivehetők. Ilyenek a

1. ábra. — Csepelsziget és környékének mai vízrajzi viszonyai. — Das neuzeitliche Wassernetz in der Umgebung der Insel Csepel.

Nagy Mocsár-árok és a Nekerkesdi ér. Az előbbi Soroksárnál, az utóbbi Somlyósziget táján torkolt a Kis-Dunába.

A Gubacsi-szigetet közrefogó Dunaág ma is megvan vékony vízerecske képében; a Becsei Dunaág a Ráckevei Dunaággal a Becsei-szigetet zárta közre. Egy hatalmas Dunaág, mely

helyenkint az idősebb keleti Dunameder irányát tartotta meg a harasztii erdőknél kezdődött s Taksony-Búgyi-Úrbő-Künszentmiklós-Szabadszállás-Akasztó-Hajós-Baja érintésével szakadt a Nagy-Dunába. E Dunaág maradványai a Dunától Keletre: az év háromnegyed részében ma is vízzel borított Sós mocsár, Farkas mocsár, az Alsónémedi és Ócsa alatti Öreg turján, a Némedi mocsár, Vörös-ér, Rókás mocsár, a Sári és Búgyi vidéki turjánok, az Úrbőn át Künszentmiklósig húzódó vizenyős területek, tavak stb.

E három Dunaág vizét keletről jövő vizek is táplálták, mint a Sárvíz és Szucsava Gyömrő felől, a Szittyó ér Monor felől. A Szucsava, Szittyó, a Soroksári és a Künszentmiklós-bajai Ó-Dunaág nagy szigeteket zártak közre, Úlbő szigetét (a mai Úrbő környéke).

A Duna hatalmas áradásai óriási területeket öntöttek el. Az ártérre szétterülő víz sebessége lecsökken, ennek következtében hordaléka felhalmozódik. Lerakódik a kavics s a lebegve szállított homok és iszap is lehull a fenékre. Mikor a víz lefolyik, mindezt otthagyja. A kiöntés beszárad s a szél az iszap közül kifújja a homokot, szárnyára kapva tovaszállítja, ahol pedig ereje és sebessége megcsökken, ott lehullatja, dűnékbe halmozza fel és végeláthatatlan buckasorokat alkot.

Így keletkezett a Duna—Tisza-közi lösz elborító homokhátság a holocén elején, de így keletkeztek Csepelsziget homokbuckái is. A csepelszigeti östáj kialakításában a víz mellett a szélnek jut a legnagyobb szerep.

A homokbuckák elhelyezkedése nagy vonásaiban megfelel az uralkodó ÉNy—DK-i szél irányának.

Csepelszigeten a homok két helyen halmozódott fel nagyobb tömegben: északon és délen. Északon a Kisdunához közelebb, tehát a sziget keleti oldalán, míg délen az Öreg Dunához közelebb, a sziget nyugati oldalán. A két homokbuckás terület közötti felszint homokkal és a Duna ártéri iszapjával keveredett löszös agyag borítja. A Duna árteréből kifújó homok domborai teszik Csepelsziget egyébként sík felszínét morfológiailag változatossá. Az északi homokterület buckái jóval magasabbak a délieknél s míg amott a homokvonulat iránya pontosan követi az uralkodó ÉNy—DK-i fő szélirányt, addig a déli homokterület dombocskái Ny—K-i irányban fekszenek s keleti

elvégződésük a Kis-Duna közelében észak felé kissé elhajlik, ami helyi szelek hatásának következménye.

A homok aránylag nagy földpáttartalma bizonyítéka annak, hogy a Duna tőlünk messze nyugatra eső vidékekről hozta: az Alpok, Cseh—Morva hegység és a Kárpátok széttöredezett és elmállott kőzeteiből; a mésztartalom pedig azt mutatja, hogy a homok képződéséhez a Dunántúl mészkőhegyei is hozzájárultak anyagukkal.

Csepelsziget északi homokterületén két buckás vidéket különíthetünk el. Az egyik Csepeltől DK-re húzódik kb 3 km hosszan és 1 km szélességben. A térszín kelet felé emelkedik s a Kis-Duna közelében van a sziget két legmagasabb pontja: 121.7 és 119 m. E magasságok környezetükben 16, illetve 14 m-es kiemelkedések. E homokvonulatot lapos térszín választja el a Szigetszentmiklóstól délre eső 4 km hosszú és 3 km széles homoksávtól, mely több párhuzamos, egymástól völgyekkel elválasztott domborsóból áll.

A déli homokbuckás terület Lórév községtől délre a szigetfőig terjed. A buckák itt sokkal alacsonyabbak, csak 1—3 méteres kiemelkedések, kisebb homokfolt van Ráckevétől nyugatra is.

Már előbb említettem a sziget keletkezésének tárgyalásakor, hogy a csepelszigeti östáj jellegét főleg a víz szabta meg, de mellette szükséges az östáj földrajzi képezésének és helyzetének kellő megvilágításához az éghajlati viszonyok ismerete is. Kétségtelen, hogy Csepelszigetnek szigetté válása a lösz lerakódása utáni időkben történt. Ez időre esik a mai éghajlati viszonyok kialakulása. Az eddigi hűvös és száraz éghajlat helyét a jég észak felé való visszahúzódása következtében fokozatosan melegedő éghajlat foglalja el. A jég által eddig visszaszorított növényzet nagy erővel kap lábra.

Az ártéri területeken hatalmas lápok, mocsarak keletkeztek, a termékeny ártéri iszapot pedig dús lápi erdők lepték el. Csepelsziget egész területe, kivéve a homokbuckák vonulatait, alacsony. Csak valamivel magasabb a Duna átlagos szintjénél. Ezért a nagy áradások csaknem egészen elborították a szigetet. A sziget körüli sok apróbb-nagyobb Dunaág gyakran változtatta medrét egyrészt a Duna főmedrének mélyebbre vágódása miatt, másrészt pedig a kisebb Dunaágakat a szél által vándoroltatott

homok eltorlaszolta. Ezáltal sok holtág keletkezett. Az eltorlaszolt, lefolyástalan mederben az áradások vize megrekedt, szétterült s láppá, mocsárrá alakult át épúgy, mint azok az apróbb-nagyobb lefolyástalan területek, amelyeket a futóhomok halmok zártak maguk közé. (Ilyen ma is a kiskúnsági tóvilág).

Az öntésterületen szétterülő folyóvíz és a holt medrek megrekedt vize tápanyagokban igen gazdag, rajta mindenütt rétlápok keletkeztek. A lápokban az elhalt növényi részek felhalmozódnak s lassan az egész medret feltöltik. Ezzel együtt jár a parti növényzet benyomulása a sekély vízbe. A láp tükrét benövi a káka s előkészíti a nádas helyét. A náderdő és vízpart közötti nedves lápszegélyen pedig a sás jut uralomra. A Soroksári-Dunaágban Dunaharaszttal szemben, de egyebütt is sok helyen ma is megvan az ősi nádas maradványa. A Dunaharaszti-Kúnszentmiklós-bajai Ó-Dunaág helyén kb. 130 km hosszú, 1—2 km széles tözegtelep húzódik, ami szintén az elmondottakat igazolja.

A Csepelsziget északi végétől Bajáig húzódó tözegtelepek nagyságát László Gábor 50.000.000 m³-re becsüli.

Csepelsziget egész területe, a homokbuckás terület kivételével sekély ártér volt. Lápjai csakhamar feltöltődtek s a feltöltésben a Duna iszapja is segített. Így a sziget jórészét tölgy, fűz, éger és kőrisfákból álló láperdő és ártéri füzesek foglalták el. A láperdőkkel, mocsárvilággal közrezárt homok ilyen környezetben nem maradhatott meg futóhomoknak, hanem fű nőtte be, amit helyenkint az erdő felkapaszzkodott fái tarkítottak s csak helyenkint szakított meg 1—1 kisebb futóhomok folt.

A lősz a Duna termékenyítő iszappal keveredve dús, kövérfüvű legelőt szolgáltatott.

A csepelszigeti őstájban tehát rétlápok váltakoztak láperdőkkel; füves tájak hatalmas nádasokkal és ligetes homokháttakkal. A hajdani erdők, ligetek helyei most is megállapíthatók a talajviszonyok, sőt néhol a ma is fennálló, erősen megfogyatkozott ártéri erdők alapján.

Amilyen változatos a csepelszigeti őstáj felszíne és növényi takarója, éppolyan gazdag és változatos állatvilága is. A Duna vizében sok a hal. A vízerek mentén kígyó, béka. A Duna árterületén, mocsarain és szigetein megszámlálhatatlan sok a vízimadár: vadkacsa, vadlúd; gémekek, kócsagok, gólya; a nádas

sűrűjében a búbos vöcsök, bölömbika, vízi csibe, nádi rigó. A nyílt vizek felett repked a dankasirály. A nádasok és lápok lakója a nádifarkas. Sok a hód és a vidra. A parti réten futkos élelmét keresgélve a lármás búbic. A berkekben, ligetekben kakuk és fülemile, a fűzesekben a mesteri fészket építő cinke. A láp-erdők és ártéri erdőkben található a vaddisznó, vadmacska, menyét, borz, az erdők fáin fészkel az ölyv, héja, kánya, halászsas és fekete gólya. A nádasok fölött szúnyogok felhője kering. A lápokat és erdőket felváltó füves mezőkön rágcsálók és a mezők jellemző madárvilága. Fogoly, fürj megszámlálhatatlan tömegben, a vizenyős réteken a haris bogarászik.

Ezen a csepelszigeti őstájon jelenik meg az ember, hogy évezredek szorgos munkája révén kultúrtájjá alakítsa!

III. Az ember megjelenése a tájban.

A sziget gazdag növény- és állatvilága, meg a Duna és ágai nyújtotta előnyök miatt már a történelem előtti időkben megtelepedett az ember. Ezt a szigetnek csaknem minden részéből előkerült különféle leletek világosan bizonyítják. Csepelszigeten és közvetlen környékén alig van olyan terület, ahol szántás, kútásás, gát- és házépítés alkalmával ne találnák meg a történelem előtti és a régi történelmi korok emberének nyomait. Az árvízszabályozás előtt a Duna árvizei mosták ki az alluvialis rétegekből a rég letűnt népek legkülönbélebb emlékeit.

A bronzkori néptörzsek telepeit bizonyítja az a 3 őskori temető, amire 1878-ban bukkantak rá Tököl és Szigetcsép között a gátépítés alkalmával. Ugyancsak a véletlennek köszönhetjük a kelta, római, hun, avar és más népvándorláskori emlékek felszínre kerülését is. A Csepelszigettel szemben fekvő Dunapentele, Adony és Ercsi kelta városok voltak s ezeket a rómaiak várakkal erősítették meg. Hogy Csepelszigeten volt-e ez időben kelta, vagy római helység, azt ma még eldönteni nem lehet. Aquincum, Salinum és Potentiana (Potentiana Tétény határában feküdt) urai békés időben itt üdültek, a népvándorlás idején pedig biztos menedékül szolgált, ahová a rómaiak legféltettebb kincseiket rejtették el.¹

¹ Anonymus: VII, XXIX, XLVI és XLVII. Caput; *Magdics J.*: Diplomatarium Raczkveinense; Thierry: Attila.

A kelta, római uralom és a népvándorlás idejében Csepelsziget, mint a nagykiterjedésű mocsárvilág következtében nehezen megközelíthető terület, félreeső helynek számított. Útvonal nem vezetett rajta keresztül, hiszen a kiterjedt mocsárvilágban csak a bennszülött tudott eligazodni. Különösen áll ez a sziget keleti oldalára, ahol egységes mocsárterület húzódott Bodrogtól a szigetig.

Attila Csepelszigetnél úsztatott át a Dunán, hogy a Potentiana körül állomásozó római sereggel megütközzön.

A történelem előtti időkben megtelepedett ember épügy, mint a kelta, római, stb. itt megforduló népek az adott természeti viszonyokhoz alkalmazkodtak anélkül, hogy a tájban valami lényeges változást produkáltak volna. Ezért e korok emberének hatását Csepelszigeten számításba venni, elemezni, vagy képet adni róla lehetetlen.

IV. Az őstáj átalakulása.

A magyarság letelepedésekor Csepelszigetet a fejedelem törzse vette birtokába. Anonymus² így írja le a sziget megszállását: „...Árpád vezérei megindulván azon tájról, ahol most Budrug vára vagyon (Bácsbodrog vm, a Mohácsi-szigeten alul, a mai Monostorszeg közelében), a Duna mellett vonula a nagy szigetig és táborba szállának a sziget mellett. Árpád vezér és nemesei bemenvén a szigetbe s azon hely termékenységét és bujaságát s a Duna vizeinek erősségét látván, e helyet kimondhatatlanul megszerették és elhatározzák, hogy ez fejedelmi sziget legyen s hogy ott minden nemes személynek tulajdon udvara és tanyája legyen. S Árpád vezér mindjárt mestereket hozatván, derék fejedelmi lakokat csináltata és a hosszú útban megfáradt valamennyi lovát ide bevitetvén, itt parancsolá legeltetni s lovászainak mesterül rendelete egy Sepel nevezetű érdemes kun embert, azért is Sepel lovászmesternek ott tartózkodása miatt nevezték azon szigetet Sepel nevééről mind mai napig. Árpád vezér és nemesei pedig ott maradának cselédekkel együtt békében és hatalmasan április havától október haváig. S ott hagyván nejeiket és a szigetből közakarattal kiindulván elhatá-

² Anonymus: Gesta Hungarorum. XLIV. Caput.

rozták, hogy túl a Dunára menjenek és Pannonia földjét hódítsák meg és a karantánok ellen hadat indítsanak.“

Árpád, Szalán fejedelmet legyőzve Csepelszigetre vonult s ott állandó tartózkodásra rendezkedett be.

Ménmarót is Csepelszigetre küldte követeit Árpádhoz.³ Csepelsziget volt tehát a központ, a fejedelmi székhely, ahonnan a honfoglalás befejezést nyert. Innen indultak és ide érkeztek a követek s itt tartották a tanácskozásokat is. A szigeten született az Árpád-ház első sarja Solt (Zúlta, Zsolt) és itt volt az uralkodó családban az első mennyegző is, midőn Árpád Ménmarót leányát Solt nejévé fogadta.

Hogy Árpád mért éppen Csepelszigetet választotta székhelyül, azt megmagyarázza a magyarság akkori törzsszervezete és a stratégiai viszonyok.

A magyarok — ősi foglalkozásuknak megfelelően — a folyók vízben gazdag, füves, ligetes vidékét szállották meg. Leginkább víz mellé, szigetközökre települtek, biztosítva maguknak háztartásuk ellátásához szükséges halászerületeket.

A vándorló pásztor és vadász életmód mellett nagykiterjedésű jó legelőkre volt szükségük.

Bár a megtelepedés gazdasági célszerűsége nyilvánvaló, mégis a szállástelepek megválasztásában a honvédelmi szempontoknak jutott a döntő szerep. Mindenütt megszállották a folyók átkelő helyeit, réveket, gázlókat.

Csepelszigetet, a fejedelem székhelyét a Duna balpartján a Sárvidék, vagyis a Bodrogi-résztől Soroksárig húzódó óriási mocsaras, ingoványos terület övezte. Ettől keletre a homokpuszta, előtte a tiszai törzsek védővonala, a nyíri, bihari erdőrengetegek és erdélyi határhegyek, legkívül pedig a Szamos menti és székely törzsek alkottak védőbástyát a kelet felől várható besenyő támadások ellen.

Hogy Árpád székhelye Csepel, vagy Ráckeve tájékán volt-e?, az vitás. Annyi minden esetre bizonyos, hogy a ráckevei ma is meglévő Szavoyai-kastély ősi királyi vadászkastély helyén épült a török kiverése után. Az is valószínű, hogy az első szállástelep a fejedelem székhelye körül alakult ki s Ráckeven a majorsági kerteket mai napig „szállás“-nak nevezik.

³ U. a. LI. c.

Árpád családjának tagjai a fejedelmi székhely körül telepedtek le. Fia, Solt alapította a mai Solt helységet; Vál,⁴ Árpád unokája a fejérmegyei Vaált; Taks alapította Taksonyt; Tas a hasonlónevű helységet; az Érdi család Érdet és a Thekule nemzetség a csepelszigeti Tökölt.

Árpád halála után Csepelsziget nem sokáig maradt az ország székhelye. A kalandozások megszűntével Géza fejedlem alatt indul meg az a nagy átalakulás, amelynek eredménye a harchoz és vándorlásokhoz szokott magyarság letelepedése és produktív munkára való áttérése.

A nyugati műveltség átvételével külföldi mintára a fejedelmi udvar is átalakul és városi központtá fejlődik, ahol külföldről jövő iparosok és kereskedők telepednek le.

A magyar királyság első századaiban csaknem összes városaink a régi kelta, római, vagy szláv városok, földvárak megújításával keletkeztek. E városok ott épültek, ahol a folyón könnyű volt az átkelés, vagy ahol fontos útvonalak keresztezték egymást, ahonnan könnyű volt egy-egy vidék megvédése, vagy kormányzása.

Csepelszigeten a honfoglaláskor nem volt sem vár, sem város, félreesett minden közlekedési útvonaltól, sőt a Dunán való átkelést is megnehezítette a számos Dunaág és mocsár, amiben bajos volt eligazodni. A helyhezkött, letelepült lakosság kormányzása is nehézségekbe ütközik ilyen forgalomból kieső, elzárt központból.

Ez okból csakhamar kikerül a fejedelmi székhely olyan helyre, ahol a Duna két partja között könnyű a közlekedés és ahová összefutó útvonalak kedveznek a kereskedelem kialakulásának. Így lesz Szent István korában az ország fővárosa Esztergom.

Annak ellenére, hogy Csepelsziget megszűnt az ország központja lenni, a török pusztításokig megtartotta kiváltságos helyzetét.

Szent István idejében Csepelsziget területileg Fejér vármegye kiegészítő része, de mint a királyi család birtoka közigazgatásilag Fejér megyétől független. A sziget élén egy fő- és egy alispán állott megfelelő számú tisztviselői karral ellátva.

⁴ Vál Árpád unokája, Jútos fia. Constantinus Porphyrogenitus: De adminstrando impero. 40. fejezet. P. 174—5.

A csepeli ispán fennhatósága kiterjedt a sziget határain túl is minden olyan területre, amely a szigettel közigazgatási kapcsolatban állott. Így hatósága alá tartozott Ilbő (vagy Úlbő) szigete (1454-ig!), Dömsöd és a fejérmegyei Gárdon is.

Ellenben a sziget némely pontja időnkint más közigazgatási fennhatóság alá került, ha más vármegyéből való volt a birtokosa. A csepeli ispánok közül egyesek nevei fennmaradtak. Így: Tiborc 1217, Gál 1259, Búd 1293, Benkő 1342, Belderei Fülöp 1356, János 1371, Bensul 1378, Hardi Miklós 1389—1402, Szibenlinder János 1402, Túróczi Balázs 1435, Sáfár Péter 1438, Pakos Imre 1440, Garai László nádor 1445, Farkas László 1456, Sáfár András 1481, Csepely Mátyás 1485 és Csehi Mihály 1515 (sírköve a tököli rk. templomban!).

Hogy Csepelsziget királyainknak kedvelt mulató, vadász és tartózkodási helye volt, az kitűnik a következő történeti adatokból:

1. III. Béla (1172—1196) Csepelen vadászkastélyt építtetett. Ugyancsak Csepelszigeten látta vendégül 1189-ben III. Frigyes német-római császárt. Barbarossa Frigyes a III. keresztetes hadjáratban a szárazföldi utat választva Magyarországon át vonult Jeruzsálem felé. Vele jött fia, Frigyes sváb herceg is, III. Béla leányának jegyese. A király Esztergom közelében fogadta vendégeit, ahonnan Budára, innen csepelszigeti fényes vadászkastélyába kíserte őket s velük négy napig vadászott a vadban dús királyi erdőkben.

2. A mohi csata után, 1241-ben a tatárok elől menekülők közül sokan Csepelszigeten húzódtak meg. Makófalva egymaga 9 község lakosságának szolgált menedékkül.

3. V. István (1270—1272) 1272 nyarán fiával, a 10 éves Lászlóval fényes kísérettel Dalmáciába indult, hogy Károly szicíliai királynak leendő vejét, Lászlót bemutatssa. Már horvát földön járt, mikor kíséretéből eltűnt Joakim bán s vele a kis László herceg is. István, mikor fia elrablásáról értesült, éktelelenül felháborodott, csapatait fia visszaszerzésére küldte, ő maga Budára sietett. A nagy felháborodás és harag megtörte erejét, kísérői betegen vitték a Nyulak szigetére, hol szent testvére, Margit leélte életét. E szent helyen vigasztalást szerezve, csepelszigeti kedvenc vadászkastélyába vitette magát s ott 1272 augusztusában, alig 32 éves korában meghalt.

4. V. (Kún) László (1272—1290) 1287-ben Csepelszigetről szólítja hadba híveit s a következő évben a Szepesség felé vonul, de a magyar sereg körülzárta a király seregét s őt magát elfogta. 1288 februárjában fogságából kiszabadult. Kún László vadászkastélya Ráckeve és Szentmárton között volt.

5. III. Endre (1290—1301) a tököli templomnak miseruhát ajándékozott.

6. Zsigmond (1387—1437) sokszor felkereste Csepelt vadászat és egyéb multság kedvéért s a lakosságot becses szabadalmakkal és birtokokkal ajándékozta meg.

7. I. Ulászló (1440—1444) a pestis elől menekülve 1440 július 17—decemberig Csepelszigeten tartózkodott s még ez évben Keve városának révjogot adott.

8. V. László (1452—1457) 1455 július 1. kelt levelében Keve város összes kiváltságait megerősíti.

9. Mátyás király (1458—1490) 1464-ben a kiváltságokat megerősíti és Keve várost „faizási joggal“ ruházza fel. 1489 aug. 15-én Budán kelt rendeletével Kevi város polgárainak kiváltságairól, miután az ezekről szóló okmányok a Kevi várost elpusztított tűzvészben elégték, új okmányt állíttat ki.

10. II. Lajos (1516—1526) és neje, Mária, mikor komoly ügyeik megengedték, Csepelszigeten kerestek a vadászatban, madarászatban és halászatban üdülést, szórakozást. A török ellen hadbaszálló magyar sereg után II. Lajos csepelszigeti kastélyából ment Tolnára s onnan Mőhácsra. Itt búcsúzott el feleségétől s itt tartózkodása emlékét a mai ráckevei uradalmi (Szavoyai Jenő építtette!) kastély bójáratánál márványtábla örökíti meg.⁵

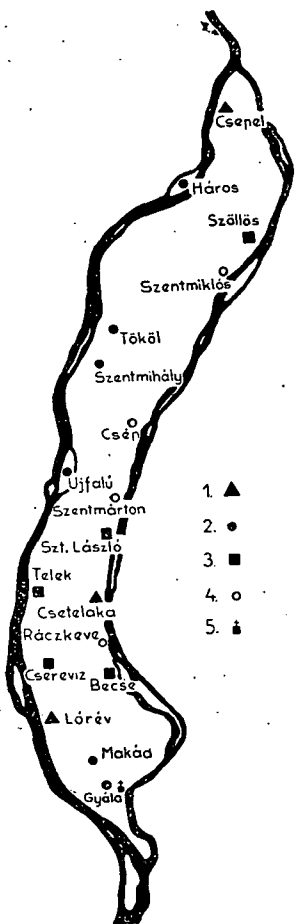
Természetes, hogy a sok kiváltság és kedvezmény a sziget nagyarányú felvirágzására vezetett.

Csepelszigeten már a honfoglalás idejében szállások keletkeztek. Ezekből fejlődtek ki Csetelaka (ma Ráckeve), Csepel, Tököl és Lórév községek. A kereszténység felvétele után Csetelakán Ábrahám pátriárka tiszteletére templom épült s ettől kezdve Ábrahámteleke, vagy Ábrahámegyháza néven nevezték.

⁵ Hóman—Szegfű: Magyar történet. Magdics: Diplomatarium Ráckeviense.

Bizonyos, hogy Csepelen is épült templom, mert Oláh Miklós azt írja Csepelről: „Itt egykor több ékes templom vala.“

Hogy mikor és hogyan keletkeztek a sziget többi községei, azt megállapítani nem lehet. Annyi bizonyos, hogy az Árpád-ház utolsó sarja, III. Endre halálakor (1301) a szigeten 9 virágzó község volt. Keletkezésük sorrendjében a következők:

2. ábra. — Csepelsziget helységei a magyarság letelepedésétől a török pusztításokig.

Jelmagyarázat:

1. honfoglaláskori telepek,
2. a XI—XIII. században keletkezett telepek,
3. XIV. századi telepek,
4. rác telepek a XVI. századból,
5. a szigetfői monostor.

Siedlungen des X.—XVI. Jhdts.

1. Siedlungen zur Zeit der ung. Landnahme.
2. Siedlungen des XI.—XIII. Jhdts.
3. Siedlungen des XIV. Jhdts.
4. Serbische Siedlungen des XVI. Jhdts.
5. Kloster Szigetfő.

1. Csetelaka, majd 'Ábrahámteleke.
2. Csepel.
3. Tököl.
4. Lórév.

Mind a négy község még a fejedelmek korában keletkezett szállásokból lett.

5. Makófalva (ma Makád) a tatárjáráskor (1241) kilenc falu népének menedéke.

6. Háros, Téténnyel szemben, ma lakatlan. IV. Béla 1264-ben említi a csúti prépostságot alapító oklevelében, mint a prépostságnak adományozott birtokot.

7. Szöllős. 1264-ben a visegrádi apát birtoka.

8. Gyála. Ma Makád melletti puszta, a török pusztításokig önálló község. Gyálán 1323-ban Szent György tiszteletére templom épült.

9. Szentmihály, 1283-ban még mint puszta szerepel Cséptelek néven. A török pusztításokig szintén önálló község. A mai Csép község határában feküdt.

A XIV. században az elsoroltakon kívül még a következő községekről van tudomásunk:

10. Újfalu, az újfalusi szigeten.

11. Becse. Nagy Lajos oklevele⁶ említi 1344-ben.

12. Szentistván.

13. Lak.

14. Méregyháza. Keletkezési idejükre és módjukra semmi adatunk sincs!

Abból a tényből, hogy a XIV. században már 14 telep volt Csepelszigeten, sejthető az a nagy átalakulás, amin a táj a XI—XIV. században átment. Ennyi helység lakossága, — mégha a helységeket igen apróknak gondoljuk is, — nem élhet meg csak a királyi ménes legeltetéséből, vadászatból és halászatból, hanem rá van utalva a földművelésre is. A táj képe megváltozik, meglátszik rajta az emberi kéz vonása.

E hatást tükrözik vissza a tájban az ember lakóházai. Eleinte csak sátorszállások, a XII. és XIII. században már sárból, nádból és fából épített állandó lakhelyek. A templomok és királyi kastélyok kőből és fából épülnek. De megváltozik a táj képe azáltal is, hogy a Duna főmedrének mind erősebb bevágódásával a régi, magasabb térszínbe vágott Dunaágakból lefolyik a víz s a holt meder és azt körülvevő vízenyők és mocsarak kiszáradnak. Ezáltal a közlekedés is megjavul Csepelsziget és a környező területek között. Az elpusztult mocsarak helyét csak nagyobb áradáskor víz alá kerülő füves térségek foglalják el, ami a legelőterületek megnagyobbodását jelenti.

Az erdők fái ritkulnak; a lakosok felhasználják tüzelésre.

⁶ Zichy codex. II. k. p. 136.

Az irtott területeket művelés alá veszik. Mind nagyobb területeket foglalnak el a szántóföldek, szőlők és gyümölcsösök. A szántóföldeken gabonán kívül lent és kendert is termeltek! Több kenderáztató és halastó is volt a szigeten! A szőlőt főleg homokon ültetik, ezt mutatja Szöllös község helye is.

A réveket gondozzák, a hozzá vezető utakat, melyeket egy-egy nagyobb Duna-ár megrongált, kijavítják.

A tatárjárás pusztításai elérték Csepelszigetet is. Makófalva kilenc község lakosságának adott menedéket. A királyi kastély is elpusztult, de V. István újjáépíttette. A tatárok pusztítása a nagy lendülettel megindult fejlődést nem tudta megakasztani. A XI. században az ország kereskedelme is megindult. A XII. és XIII. században pedig már élénk a nyugati országokon kívül a Balkán felé is.⁷ A kereskedelmi forgalom színtere a Duna 2 partján vezető utak, amelyeket még a rómaiak építettek. Ez útvonalak mindkét oldalon Csepelsziget mellett vezetnek el és könnyűszerrel meg lehet őket közelíteni Csepelszigetről, mert a Dunán kitűnő átkelőhelyei vannak, a mocsárvilág pedig, mint fentebb említettem, jóval kisebb területre zsugorodott össze.

V. A kereskedelem felvirágzása, Csepelsziget aranykora.

A sziget nagyarányú felvirágzása a XV. század közepe táján veszi kezdetét, midőn a Szendrő várával szemközt fekvő Kövi, vagy Keve Alduna-menti város rács lakossága az előrenyomuló török elől az ország belsejébe menekült. Egy részük Szentendrén, Vácon, más részük Csepelszigeten telepedett le.

Kövi, vagy Keve várát Anonymus is említi. A honfoglaló magyarok Glád vezért (Ajton őseit) megverték s az Keve várába (Castrum Keuee) vette magát, de a várat nemsokára feladta. Salamon (1063—1074) görögök elleni hadjáratában is szerepel Keve vára (1072-ben). Pauler szerint Kövi már Szent István idejében hasonló nevű vármegye székhelye. Lakói eleinte magyarok, neve is magyar eredetű,⁸ később szerbek telepednek le, akik vitézségükkel gyakran kitüntették magukat, de kereskedelem-

⁷ Diószegi: A Magyarországon keresztülvezető utak az Árpádházi királyok idejében.

⁸ Melich szerint a „kö” szóból származik.

mel is foglalkoztak. Királyaink kiváltságokkal halmozták el Keve lakóit.

Ennek bizonyítékai a Ráckeve község levéltárában őrzött oklevelek. Ezek közül legfontosabbak: Zsigmond 1405. ápr. 25.-én, Budán kelt oklevele, melyben kevi polgárainak vásárl jogot ad hetenkint 3 vásár tartására; továbbá ugyancsak Zsigmond királynak 1428 nov. 29.-én, Karán-Sebesen kelt levele, mellyel Kevi város polgárait az adó, harmincadok, kamarai illetéktől fölmenti és szabad halászatot enged.

Murad szultán 1439-ben benyomult Szerbiába, elfoglalta Szendrőt, a török sereg egy része átkelt a Dunán és feldúlta Kevét is. A város szerb lakószói hajlék nélkül maradtak.

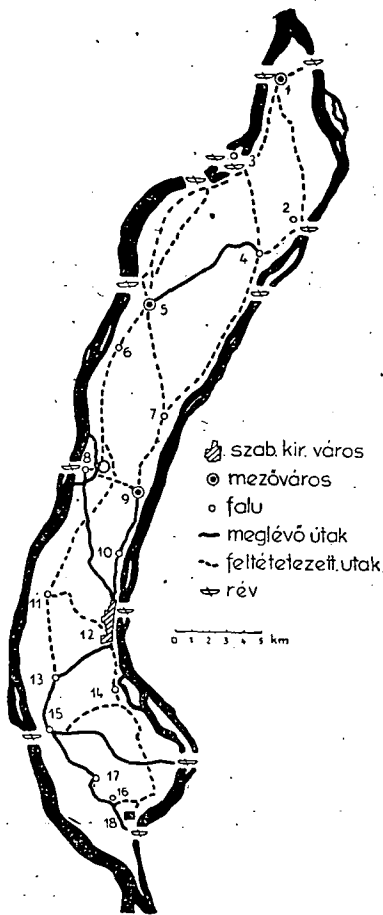
I. Ulászló (1440—1444) 1440 október 10.-én Budán kelt oklevelében engedélyt ad, hogy az aldunai Kevi török által kiűzött szerb lakosai Csepelszigeten letelepedhessenek az elpusztult Ábrahámegyháza körül. Téves tehát Teleki József, Szalay, Károlyi János⁹ és még néhány szerző ama véleménye, hogy a szerbek 1404-ben, tehát Zsigmond alatt költöztek volna be Csepelszigetre s a ráckevei levéltárban őrzött 43 királyi oklevél mind Ráckeve lakóira vonatkozna. Ezt Ludaics Miksa 1861-ben már szóvá tette.⁹ Ráckeve község levéltárában őrzik I. Ulászló 1440 október 10.-én, Budán kelt levelét, melyben engedélyt ad a hazátlanná vált aldunai Keve város rác lakószóinak Csepelszigeten való letelepedésére, egyben régi kiváltságaikat jelen lakóhelyükre is kiterjeszti, míg elhagyott városukba vissza nem térhetnek!

A menekülő szerbek Csepelszigetre érve megszállották Csepelt és Lórévet. Két új falut is alapítottak: Szentmiklóst és Szentmártont, mindkettőt a Kis-Duna mellett. Legnagyobb számmal azonban Ábrahámegyházán telepedtek meg, ahová kiváltságleveleiket is magukkal hozták.

Az új telepésekkel megduzzadt Ábrahámteleke városi rangra emelkedett s a rácok városukat Kubin, Kövi, vagy Kevinek, később régi lakóhelyüktől való megkülönböztetésül Kis-Kevinek, a sziget magyar lakói pedig a rácokról Ráckevinek nevezték. A betelepült rácok új lakhelyükön is folytatták régi mesterségüket, így Ráckeve csakhamar a dunai kereskedelem

⁹ lásd az irodalomban felsorolt munkáikat.

egyik fontos középpontja lett. A kereskedelem fejlődését I. Ulászlótól II. Lajosig királyaink számos kiváltságokkal támogatták. Így felmentették őket az adó, vám és harmincad fizetésétől, révjogot kaptak, a Zsigmond által adott vásártartási jogot I. Ulászló Ráckeve lakóira is átruházta. Rácországból és Bal-

3. ábra. — Csepelsziget helységei a XV. században és a XVI. század elején. — Siedlungen des XV.—XVI. Jhdts. A számok a következő községnevsorra, illetve kolostornévre utalnak :

1. Csepel.
2. Szöllős.
3. Háros.
4. Szentmiklós.
5. Tököl.
6. Szentmihály (előbb Méregyháza).
7. Csép.
8. Ujfalu.
9. Szentmárton.
10. Szentlászló.
11. Telek.
12. Ráckeve.
13. Csereviz.
14. Becse.
15. Lórév.
16. Gyála.
17. Makád.
18. A szigetfői kolostor.

kánról jövő kereskedőknek Ráckeven ki kellett rakni portékájukat s csak azután vihették tovább.

Ráckeve (és általában a sziget) kereskedelme olyan méreteket öltött, hogy Budával versenyzett. Az áruszállítást főleg a Dunán, mint olcsó víziúton hajókkal bonyolították le; de a

ráckevei levéltárban őrzött oklevelek szárazföldi utak létezését is bizonyítják. A kereskedelmet elősegítette az is, hogy a Dunán sok és jó átkelőhely van s így Csepelsziget Dunántúllal és a Duna—Tisza-közével is szoros kereskedelmi kapcsolatba lép. A kereskedelem mellett a halászat, vadászat, földművelés és állattenyésztés is virágzik. A városokban, főleg pedig Ráckevén fejlett az építő, hajó-, de főleg a malomipar. A sziget falvaiban és városaiban szép kőépületek és gyönyörű templomok épültek.¹⁰ Szigetfőn, az újfalusi szigeten, Háros-szigetén, továbbá Ráckevén kolostor épült (a ráckevei klostrom a gör. keleti kalugyereké. 1776-ban szűnt meg).

1487-ben (tehát Mátyás uralkodása alatt) épült a híres gót stílusú ráckevei görögkeleti szerb templom, amely az akkori építészet és festőművészet páratlan emléke hazánkban!

Az áradásoktól veszélyeztetett partokon gátakat emeltek, a kerteket és szántóföldeket öntözőkészülékekkel látták el. Ezek romjairól 1730-ban Bél Mátyás megemlékezik. A sziget termékenysége, a lakosság élelmessége és szorgalma, a kiváltságok, a fejlett kereskedelem és a sziget kedvező fekvése következtében az anyagi jólét olyan magas fokra emelkedett, hogy a sziget valószínű földi paradicsommá lett s e korszakot méltán nevezhetjük Csepelsziget aranykorának. Oláh Miklós a XVI. században Csepelszigetről többek között ezeket írja: „Fácánok, foglyok, gerlicék, vadludak, vadkacsák és egyéb némű madarakkal, ezek felett vaddisznók számosak, őzek és nyulakkal legbövelkedőbb; végre erdők, berkek, szőlők, legelők, szántóföldek s mindenféle veteményekkel annyira megáldott e sziget, hogy benne semmi az élelemre és mulatságra és az élet gyönyörűségére megkívánható nem hiányzik. Mire nézve II. Lajos és Mária királyi fejedelmeink, ha egyébiránt terhes foglalatosságaik engedik, ide gyakran kirándulván, vadászattal, madarászattal mulattatják magukat.“

E kedvező körülmények mellett a lakosság száma nagy mértékben gyarapodott. II. Lajos (1516—1526) korában a lakosok száma Csepelszigeten kb. 23.000, tehát a népsűrűség 88! Ezt a nagy népsűrűséget, amelyet a nagyarányú kereskedelem és az általános anyagi jólét tett lehetővé, Skaritzza Máté egykori

¹⁰ Bél: Notitia Hung.

ráckevei református pap,¹¹ Bognár József és Magdics István adatai bizonyítják.

Csepelsziget lakossága a rácok beköltözéséig római kat. és magyar; a beköltözött rácok görögkeletiek. Mátyás és II. Lajos idejében, midőn a kereskedelem országos jelentőségre tett szert, a kereskedelem középpontjában, Ráckeviden német és olasz kereskedők is telepedtek le. A mohácsi vész előtt a sziget minden lakosa tudott magyarul s a rácok a magyar szokásokat is átvették.

II. Lajos uralkodása idején 15 telep van a szigeten: Ráckeve szab. kir. város; Csepel, Tököl és Szentmárton mezővárosok és 11 falu.

V. Török és német pusztítások, Csepelsziget elnéptelenedése.

A virágzó fejlődés megszakadt a szerencsétlen kimenetű mohácsi csatával.

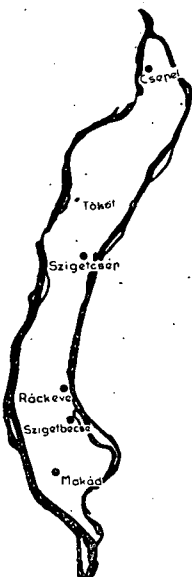
Az első nagyobb megrázkódtatás 1541-ben éri Csepelszigetet, midőn Szulejmán feldúlta, a királyi lakokat és több községet felégetett. A lakosok szétfutottak, de a veszély elmúltával ismét visszatértek. A török azonban bő zsákmányt remélt a gazdag szigeten, ezért többször feldúlta. A lakosok elmenekültek, az elhagyott városokat, falvakat pedig felégette a török. Az elpusztult községek közül Háros, Gyála, Szentistván, Lak, Méregyháza és Szöllős nem is épültek fel többé. A föld legnagyobb része szántatlan-vetetlen maradt, a homokon telepített híres szőlők jórésze és a gyümölcsösök kipusztultak, az erdőket kivágták, vagy felégette a török, a homokot nem volt mi megkösse, így ismét futóhomokterületek alakultak ki. A nagy szorgalommal művelt mélyebb fekvésű földeket elöntötte a víz, mert a gátak, földhányások, vízlevezető árok elpusztultak. A Duna kiöntései után bűzhödt mocsarak maradtak vissza, aminek következménye volt a lakosság további megtizedelése. A királyi ménes a török prédája lett, de juhállománya megmaradt. A törökök Csepelszigetet „Kojun ada“-nak, azaz juhszigetnek

¹¹ 1581-ben írt verses krónikáját Magdics tette közzé. (Lásd az irodalomban.)

nevezték.¹² A régi virágzó mezővárosok nyomorúságos falvakká lettek, a legtöbb falu helyét csak romok jelölték. A török világ előtti 23.000 lakos összehasonlítva az 1730-ban számlált 3000-el beszédesen mutatja, hogy a török itt is alapos munkát végzett.

A török hódoltság alatt, 1530 táján jelenik meg a szigeten a reformáció és csakhamar el is terjed. Katolikus plébánia 1740-ig nincs is a szigeten. A magyarországi reformáció egyik központja és a dunamelléki szuperintendencia székhelye Ráckeve lett. Első püspöke Bakonyi Albert, itt működött s itt is halt meg Szegedi Kis István, majd Herzegszöllösi Gáspár, Kecskeméti István, Monostori János, Simádi Bodó Mihály, Ungvári Gergely és Pathay János következtek. Híres lelkésze Skaritzza Máté, aki verses krónikájában megírta Ráckeve történetét 1581-ben. 1562-ben Szebeni János vezetése alatt Ráckeven felsőbb iskola alakult, ahol a görög nyelvet és didaktikát is tanították. Miksa (1564—1576) császár konstantinápolyi követe 1573. június 23.-án megszállt Ráckeven s ezt írja róla: „E hosszadalmas, nagy mezőváros hódolt mind a töröknek, mint Salm—Eck grófnak. Lakosai magyarok, kik legnagyobbbrészt kálvinisták és rácok; ez utóbbiaknak igen szép a templomuk... A mezővárosban nagy vásár tartatik, melyet bécsi kereskedők is gyakran látogatnak, kik gyermekeiket is ide küldik a magyar nyelv megtanulása végett.“

1686-ban, Buda visszafoglalása után a szétszéledt török sereg egy része, majd a császári zsoldosok rabolták ki a szigetet. Csaknem az egész sziget lakossága, — alig lehetett több 2000-nél —, Somlyó szigetére menekült. A nyomorúság oly nagy lett, írja Bél Mátyás —, hogy kutya- és macskahúst ettek

4. ábra. — Csepelsziget helységei a XVI. században, a török és a német zsoldosok pusztításai után. — Siedlungen nach den Verherungen.

¹² Evlia Cselebi magyarországi útazásai 1600—64. Lásd irodalom: Karácson Imre.

s ami lakosság ezt túlélte, azt az 1691.-i nagy döghalál csaknem kiirtotta.

Bél Mátyás 1730 táján járta be Csepelszigetet és szemléltető leírást adott annak török utáni állapotáról: a szigeten egy mezővárost, Ráckevét és kilenc nyomorúságos falvat talált. Csepel, Tököl és Szentmárton, hajdan virágzó mezővárosok apró falvak s a többi hajdan lakott falu: pusztá. Helyüket csak templomromok jelölik. Így Háros szigeten zárda és templomromok vannak; az Újfalusi-sziget Nagy-Duna felőli oldalán hatalmas templom romjai látszanak. Az elpusztult templom faragott kövekből keresztalakra épült, boltragasztékai még megvoltak s a falak maradványain festmények voltak láthatók.

Itt kell rámutatnom arra a tényre, hogy a csepelszigeti futóhomok, melynek megkötése a XIX. században oly sok gondot okozott, a török pusztítások eredménye. A török eme mindent eltipró hatásával megsabta a fejlődés lehetőségeit a legújabb időkig, a csepelszigeti gyárpar kifejlődéséig.

VII. A XVIII. századbeli állapotok, telepítések Csepelszigeten.

A török kiűzetése utáni betelepítésekkel új korszaka kezdődik Csepelszigetnek. A sziget fejlődésének menetét a török és a császári zsoldosok pusztításai mintegy előre megszabták. Az osztrák zsoldosok zsarolásai elől a szerbek legnagyobb része elhagyta Csepelszigetet és Dunaföldvára költözött.

A rácok helyébe és az elpusztult, elnéptelenedett falvakba az uralkodó család, aki a birtok felett szabadon rendelkezett, főleg Thüringiából és Westfáliából német, azonkívül bunyevác és dalmata lakosokat telepített.¹³

1. Csepelen 1689 táján rácok és németek telepedtek le, valamivel délebbre építvén fel a falut, mint a török előtti híres Csepel mezőváros feküdt.

2. Szigetszentmiklós lakossága az elpusztult Háros és Szöllös községek visszatérő magyar lakosaiból állott össze.

3. Tököl 1690 körül már lakott hely, dalmata és bunyevác telepesekkel.

¹³ Bognár, Borovszky, Galgóczy, Ladányi és Pápai adatai.

4. Szigetcsép sem a régi Szentmihály helyén épült fel, hanem lakosai átköltöznek a kis Dunaág mellé. 1690-ben szerb telepeseket találunk itt, 1750-ben pedig németek teleptülnek le Csépen.

5. Szigetújfalu csak 1700 körül települt újra rác és német telepések révén.

6. Szigetszentmárton 1690-ben még pusztta. Német telepések építik fel újra.

7. Ráckeve, a hajdan országos jelentőségű gazdag, fényes kereskedelmi központ szegényes falu ebben az időben. A rácok 1689-ben Dunaföldvárra költöztek.

8. Becse török és német pusztítások után is megmaradt lakói 1680-ban Makádra költöztek át, helyüket 1710 körül németek (svábok) foglalták el.

9. Lórév 1690-ben még lakatlan, 1705-ben Becséről és Szerbiából rácokat telepítettek be.

10. Az 1600-ban elpusztult Gyála lakosai Simonfa falucska népével együtt Makádra menekült (azelőtt Makófalva). Ugyancsak ide költözött át Becse magyar lakossága is 1680-ban.

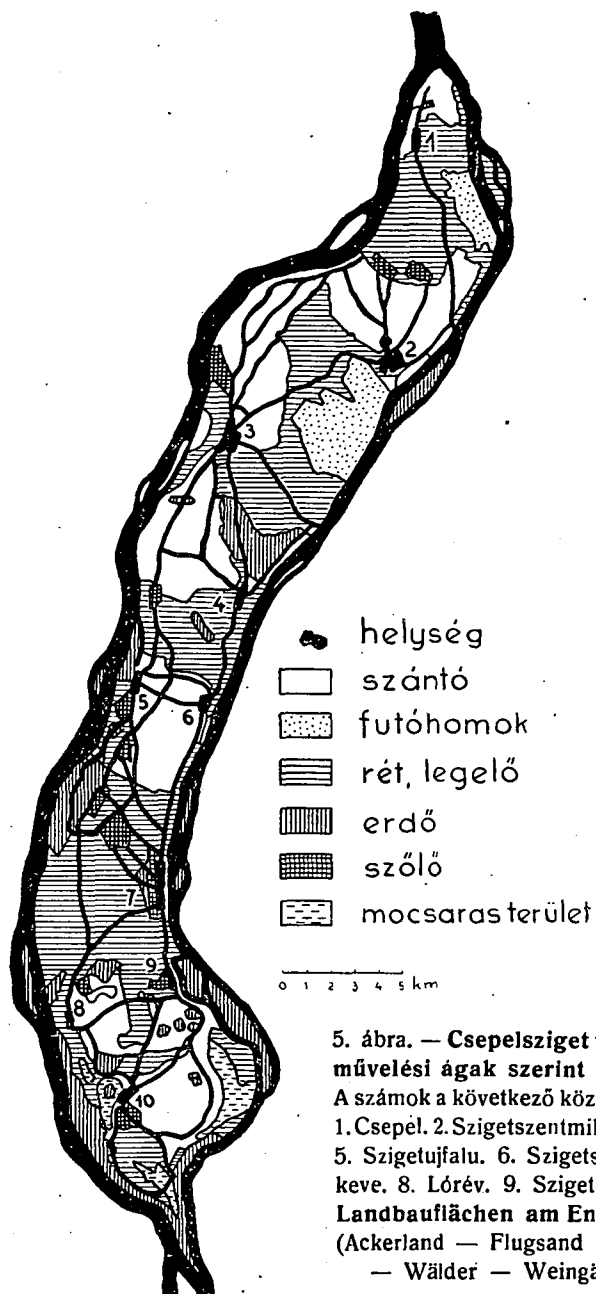
Az újratelepített sziget 1698-ban Savoyai Jenő herceg birtokába került, aki mindent megtett a sziget felvirágoztatása érdekében s Ráckeven a régi, török által felégetett királyi lakok helyén kastélyt építtetett, amely ma is fennáll.

Csepelsziget a Savoyai-család támogatásával újra fejlődésnek indul. 1790-ben már kb. 7000 lakosa van a szigetnek, népsűrűsége km²-enkint 27.

A nemzetiségi kép igen bonyolult. Legtöbben vannak svábok és rácok, azután magyarok, bajorok, dalmaták, svájciak és franciák.

Magyarok csak 3 helységben lagnak nagyobb tömegben: Ráckeven, Szigetszentmiklóson és Makádon. Ez utóbbi a sziget legnagyobb és legmagyarabb helysége. A többi 7 községben a svábok, vagy a rácok vannak többségben.

A jövevény németek katolikusok s így a XVIII. század vége felé katolikus templomok és paplakok épülnek. A katolikusokat a kalocsai, majd a veszprémi, végül a fejevári egyházmegyébe; a reformátusokat a dunamelléki püspökségbe; a rácokat a budai, illetve szentendrei püspökség hatáskörébe osztják be.

A sziget ekkori képének megrajzolásához a II. József-kori térképeket vettem alapul.

A térképen szembetűnő, ha összehasonlítjuk a mai viszonyokkal, a legelők nagy kiterjedése: kb a sziget $\frac{2}{3}$ -a legelő!

A legelők a falvakhoz egészen közel területnek el, míg a szántóföld néha messze esik a községtől. Ebből és a feljegyzésekből világos, hogy a lakosok főfoglalkozása az állattenyésztés. A mezőt a Duna kiöntései csaknem minden évben elárasztják. A szántóföldek legnagyobb része uradalmi birtok. Szőlő és gyümölcs kevés. Fontos megélhetési forrás a halászat mindkét Dunaágban. 1761-ben a ráckevei 5 céh egyike halászcéh.¹⁴

Erdő kevés, sőt kevesebb, mint ma, mert a Szigetszentmiklóstól délre eső erdőt csak az 1800-as évek közepe táján ültették a homok megkötésére.

Ritka erdő van Cséptől északra, sűrű erdő az Újfalusi-szigeten. Ráckeve fölött fenyves van. A dunaparti erdők a kiöntések miatt mocsarasak, náddal és fűzfacsérjével benőve. Az erdők uralkodó fája tölgy és fűz.

Az utak a homokos területen mindenkor jól járhatók. Egyebütt, főleg a Dunához közel rosszak. A révekhöz vezető utakat sem gondozzák. Fontos az adonyi, ercsii, tököli és csepeli rév a Nagy-Dunán, a Kis-Dunán csak a Varsányba átvezető rév van feltüntetve.

VIII. A fokozottabb emberi beavatkozás korszaka.

A betelepüléssel meginduló lassú fejlődés az egész XIX. századon át folytatódik és ma is tart, míg a Csepelen meghonosított gyáripar a sziget északi részén rohamos fejlődést indított meg.

A XIX. század első felében a földművelés még mindig háttérbe szorul az állattenyésztéssel és halászattal szemben.

Ezt megerősítik Bognár adatai is, aki 1843-ban azt írja Csepelsziget földjéről, hogy az sovány és homokos; búzát csak kevés helyen vetnek s egyebet is csak úgy terem, ha szorgalmasan művelik és jól trágyázzák. Kivétel a makádi földek, amely fekete s búzát is jól terem. A csaknem évről-évre meg-

¹⁴ Eredeti okmány a ráckevei levéltárban.

ismétlődő nagy áradások a szántókat, veteményeket, sőt az emberi településeket is veszélyeztetik s a lapályos helyeken viszsamaradó mocsarak egészségtelenné teszik a vidéket.

Különösen az 1838.-i árvíz volt pusztító hatású, mely a vadállományt is megtizedelte s alig maradt ép ház a szigeten.

A teljesen elpusztult Csepelt beljebb építették fel, ahol 102 m-es magasságban az árvizektől biztonságban van.

Ráckeve alatt a Becsei-szigetet alkotó Dunaágot 1840 körül elzárták, mert Becsét gyakran elöntötte. Az elzárás következtében nagy tó keletkezett, mely mint halastó évi 200 q halat is szolgáltatott. Ugyancsak 1840 körül már próbálkoztak a homok megkötésével is akác- és nyárfákkal.

A gyümölcsstermelés jelentőssé válik, főleg almát természetnek a Duna szigetein. A homokon szőlőt ültetnek.

Nagy vad már nincs a szigeten. Csép mellett sok a fácán (Fácános sziget). Tavasszal és ősszel, ha a vizek kiöntenek, sok a vízimadár: szárcsa, vadkacsa. A szárazabb években fogoly, róka és nyúl.

Bognár szerint a német lakosság élelmesebb és földjét is jobban műveli, mint a magyar. Ez utóbbiak sokkal szegényebbek, állataik elcsigázottak s a gyermekek iskoláztatásával nem törődnek. A birka-, ló- és selyemhernyótenyésztés jelentős. Ráckeven selyemgombolyító volt ez időben. A kereskedelem nem nagy jelentőségű, az is a rácok és németek kezén van, alapja pedig a főváros közelsége. Legfontosabb kereskedelmi cikkek: a hal, kenyér, széna, téglá, gyümölcs és fa. Buda és Pest szénaszükségletének jórészét Csepelsziget fedezi.

A malom- és téglaiipar virágzó, a Kis-Duna mentén sok tégláégető kemence van. A sziget összes iparosai a ráckevei 5 céh alá tartoznak. Ráckeven van szíjgyártó, szürszabó, csizmadia, molnár és takács céh.

Híd még nincs a szigetre s a kereskedelem akadály a sok árvíz és járhatatlan út.

A lakosság fokozatos gyarapodásával mind nagyobb területek kerülnek művelés alá, a legelők egyre fogynak.

A XIX. század második felében átmeneti korszak következik be. Az állattenyésztés mindinkább háttérbe szorul s a földművelés és kertgazdálkodás lép előtérbe. Főtermék a rozs, kukorica, zab, burgonya, szőlő és gyümölcs. A XIX. század ele-

jén kb. 10.000 juh volt a szigeten, a század végén a juhtenyésztés jelentéktelen, csak szarvasmarhát és lovat tartanak. 1870 körül előtérbe lép a baromfitenyésztés. A baromfi a pesti piacon igen jól értékesíthető, úgyszintén a tej is. Amilyen mértékben tör előre a földművelés, olyan mértékben válik szükségessé az árvízszabályozás. Ennek első eredménye a kis Dunaág 1872-ben történt elzárása a sziget északi csúcsa alatt 2800 m-re. 1898-ban pedig a szigeten körül védgát épült s ezzel az árvíz elleni védekezés megoldást nyert.

Ugyancsak a XIX. század második felében vesz nagyobb lendületet a homok megkötése is akác- és nyárfa-erdők létesítésével és szőlőültetéssel. Nagyobb, homokon telepített erdő Szigetszentmiklós és Becse környékén van. 1890-ben 6000 kat. hold erdő van a szigeten s ennek $\frac{1}{3}$ -a fútóhomokon áll. A század vége felé meghonosodik a konyhakertészet, amely jól jövedelmez. A közlegelőket felosztják, egy részüket felszántják. A Duna elzárása következtében a kaszálórétek megfogyatkoznak. A sertés- és baromfitenyésztés általánossá válik. A szárazföldi közlekedést elősegíti a Csepelnél és Ráckevenél épült híd a Kis-Dunán, de az útakra kevés gondot fordítanak.

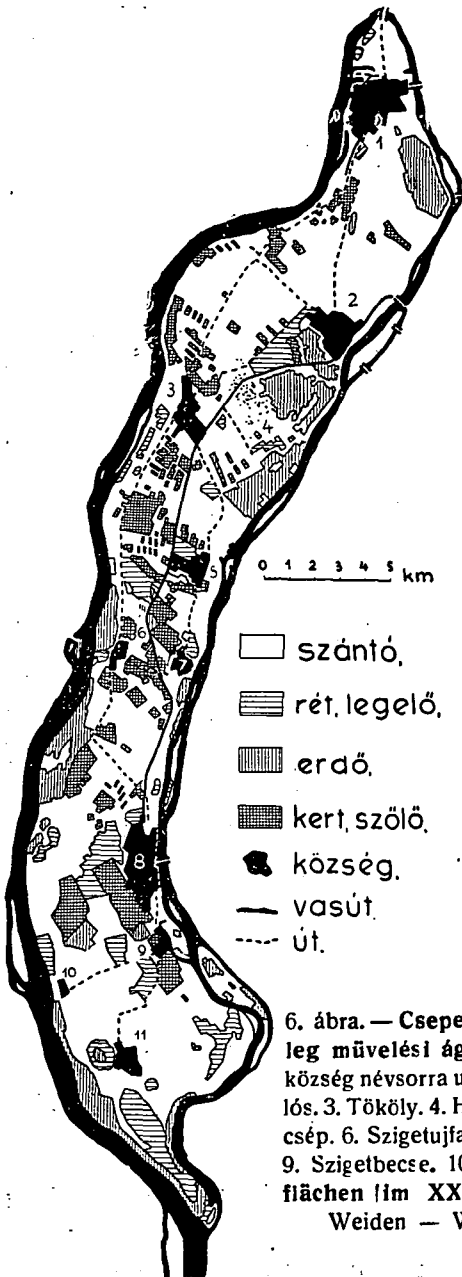
A Kis-Duna 1872-ben történt elzárásának a szigetre nézve több kellemetlen következménye lett.

A hal-állomány a Kis-Dunában megcsappant s így a halászat csaknem egész jelentőségét elveszítette. Az elzárt Dunaág, nem kapván elegendő friss vizet az Öreg-Dunából, eliszaposodott s a sziget és környéke egészségügyi viszonyait károsan befolyásolta.

A Kis-Dunaág elzárása a kereskedelmet teljesen megbénította s ezen nem sokat segített a HÉV Budapest—Ráckeve vonalának kiépítése sem. A sziget gazdasági jelentősége így teljesen aláhanyatlott.

IX. A jelenkori fejlődés iránya.

Az előző fejezetben megrajzolt alakulásoknak új irányt szabott a csepeli gyáripar kifejlődése. Ez azonban csak a sziget északi részén érezteti hatását, míg a sziget déli részén a fejlődés iránya és üteme nem különbözik a XIX. századbelitől. E fejezetben tehát kettős feladatot kellett kitűznöm magam elé: 1.

megrajzolni a gyáripár kialakulását és átalakító hatását a sziget északi felén; 2. érzékeltetni azt a különbséget, amely a sziget iparosodott és déli agrár része között van.

Az átalakulás az 1892. esztendővel kezdődik, midőn Weiss Manfréd és Berthold konzervgyárat alapítanak Csepelen.

A gyár gyorsan fejlődik és nagyobbodik s 1895-től kezdve a hadsereg számára is szállít konzervet. 1899-ben lőszergyárat alapítanak, mely csakhamar híressé válik s nagymennyiségű töltényt szállít 1903-ban Bulgáriának és Szerbiának, 1906-ban Oroszországnak, 1911-ben Mexikónak és 1912-ben Portugáliának. A gyár 1911-ben acélművekkel bővült. E rohamlépésben fejlődő gyárüzem nagy hatással volt a lakosok megélhetési viszonyaira. Eleinte lassan, később mind nagyobb mértékben megindult a környék lakosságának beszivárgása Csepelre. Jól mutatja ezt Csepel népességi statisztikája. Csepel lakossága 1890-ben: 2.246; 1900-ban: 4.565; 1910-ben: 9.462 lélek.

Az igazi nagyarányú fejlődés a világháború alatt következett be. Ekkor a gyár teljesen lőszergyártásra rendezkedett be.

A háború vége felé napi 3.000.000 puskagolyót és 20.000 tüzérségi lövedéket állított elő s a háború tartama alatt állandóan 30—40.000 munkást foglalkoztatott.

A háború alatt a sziget határain túl is, a környék minden falujából özönlött a munkás Csepelre. A viszonyok azonban most mások, mint a háború előtt. A megjavult közlekedés lehetővé tette, hogy a környékbéli falvak lakossága naponta bejárjon munkahelyére. Ez a magyarázata annak, hogy Csepel lakossága nem gyarapodik olyan ütemben, mint az előző két évtizedben: 1910—1920-ig a lakosok száma 9.462-ről 13.990-re nő, a szaporodás tehát csak 35 %, míg 1900 és 1910 között 48 %. Csepelszigeten (ill. Csepelen) ma 18 nagyüzem van. Legfontosabbak: az acélgyár, vasgyár, fémárúgyár, tölténygyár, mezőgazdasági gépek gyára, repülő- és motorgyár, kerékpár, varrógép, reszelő, zománcedény, kőolaj, papír, két posztógyár (házánk legnagyobb posztógyárai), továbbá konzerv, magtisztító és két szücsárúgyár. E 18 gyártelep több, mint 11.000 munkásnak ad kenyeret.

Az átalakulásban a gyáripár mellett a közlekedés fejlődésének is van szerepe. Ezzel együtt jár a kereskedelem fellendülése. 1892-ben, a gyártelep megalapításának évében megépült a

HÉV (Budapest helyiérdekű vasútak) Budapest-Ráckevei vonala Dunaharasztiig elektrifikálva. Így az eddigi hosszú és kényelmetlen kocsin való utazás és szállás helyett aránylag gyors és kényelmes összeköttetés létesült a fővárossal. Nagy mulasztás, hogy e vasútvonalat nem építették ki tovább. Kalocsáig való meghosszabbítását már többször tervbevették, de mindmáig terv is maradt. Jelentős volt e vasútvonal megépítése, mert lehetővé tette a szigeti községek munkás lakosainak a pesti, vagy csepeli gyártelepekre való bejárását. Sok ember kapott állást a vasútnál, az 1912-ben épített Közvágóhíd-Csepeli villamosnál és a Budapest gyors fejlődésével együtt nagyobbodó „BSzKRT“-nál. 1896-ban épült az első szilárd közúti híd Csepelszigetre, a ráckevei Árpád-híd, majd 1920—30 között a szigetfői és Gubacsi-híd Csepelen.

Már említettem, hogy 1872-ben a Kis-Dunát zsilippel elzárták, hogy zajláskor a Duna nagy jégtáblái a sziget csúcsán fel ne akadjanak. A fennakadt jégtáblák u. is eltorlaszolták a víz lefolyását s így Budapest örökös árvízveszedelemnek volt kitéve.

Már 1896-ban belátták az illetékesek, hogy a Dunaág ügyét véglegesen rendezni kellene. Ugyancsak ez időben felmerült a budapesti nagy nemzetközi kereskedelmi kikötő létesítésének gondolata is a Kis-Dunaág rendezésével kapcsolatban.

A munkálatok meg is kezdődtek, de a közbejött világháború megakasztotta. 1922-ben fogtak újra hozzá s a Dunaág rendezésével együtt megkezdték a kereskedelmi és ipari kikötő építését is a Kis-Dunaág két oldalán. 1928-ban fejezték be a munkálatokat. Az új kikötő a Duna legnagyobb és legforgalmasabb kikötője. Jelentősége azonban csak a Rajna-Majna-Dunacsatorna megépítésével bontakozik ki teljes mértékben.

Csepelsziget fejlődése szempontjából a kikötőnek egyelőre nincs nagyobb jelentősége.

A ráckevei Dunaágot 1931-ben nyitották meg a hajózás és kereskedelem számára.

Forgalma ma még jelentéktelen.

Bár az egy Csepel községet kivéve, a közlekedési viszonyok a szigeten a mai kor követelményeinek egyáltalán nem megfelelőek, továbbá a községekben nagy a por és a legtöbb-

nek kiépített strandfürdője sincs, az utóbbi években igen sok nyaraló keresi fel Csepelszigetet.

Csepelszigeten van a lakihegyi rádióállomás is.

Azok a tényezők, melyek Csepelsziget mai viszonyát kialakították, a lakosság számának erős megnövekedését vonták maguk után. E tényezők közül nem utolsó helyen érdemel említést a főváros közelsége és nagyarányú fejlődése, mely nagy körzetben éreztette hatását, különösen a múlt század második felében.

Csepelszigeten ma kereken 47.000 ember él, népsűrűsége 183, tehát az ország legsűrűbben lakott tájai közé tartozik.

A lakosság számának növekedéséről, nemzetiségi és felekezeti megoszlásáról az alábbi táblázatok nyújtanak felvilágosítást.

Év	A sziget lakóinak száma	Népsűrűsége	Csepel	Ráckeve	Tököl	Szigetszent-Miklós	Ujfalu	Csép	Makád	Becse	Szigetszent-Márton	Lórév
1814	10.900	52	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1840	13.767	53	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1860	14.153	55	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1870	16.790	65	1.329	5.672	1.963	2.403	1.097	949	1.497	636	624	620
1880	16.828	65	1.526	5.463	1.664	2.501	1.173	977	1.592	719	658	685
1890	18.950	73	2.246	5.861	2.017	2.738	1.347	1.030	1.641	785	666	619
1900	23.770	92	4.565	6.498	2.805	3.233	1.566	1.215	1.595	809	825	656
1910	31.582	123	9.106	6.881	3.608	3.997	1.781	1.619	1.538	956	1.048	692
1920	35.947	140	13.589	6.551	4.018	4.707	1.778	1.664	1.473	931	1.053	632
1930	47.000	183	22.901	6.565	5.378	4.808	1.636	1.576	1.486	1.044	1.031	506

A lakosság száma, nembeli eloszlása és a műveltségi viszonyok községenként feltüntetve 1930-ban.

A helység neve	Lakos	Szaporulat 1920—30	Férfi	Nő	6 évesnél idősebb analfabéta
1. Csepel	22.901	68·6 ⁰ / ₀	50 ⁰ / ₀	50 ⁰ / ₀	5·0 ⁰ / ₀
2. Ráckeve	6.565	0·2 "	49 "	51 "	9·5 "
3. Tököl	5.378	33·8 "	50·2 "	49·8 "	8·5 "
4. Szigetszentmiklós	4.808	9·1 "	50·6 "	49·4 "	6·6 "
5. Szigetujfalu	1.636	— 8·0 " ¹⁵	52 "	48 "	2·0 "
6. Szigetcsép	1.576	— 5·3 " ¹⁵	52 "	48 "	3·6 "
7. Makád	1.486	0·9 "	49 "	51 "	3·9 "
8. Szigetbecse	1.044	6·4 "	52 "	48 "	6·8 "
9. Szigetszentmárton	1.031	— 2·1 " ¹⁵	50 "	50 "	6·2 "
10. Lórév	506	— 19·9 " ¹⁵	50·7 "	49·3 "	11·0 "
Csepelsziget	46.931	30·0 "	51 "	49 "	6·2 "

¹⁵ A lakosság létszámcsökkenésének oka egyrészt a Jugoszlávia javára optált családok elköltözése, másrészt a munkásoknak az ipartelepekre, elsősorban Csepelre való bevándorlása.

Ha különválasztjuk a sziget északi és déli felét, a népsűrűség jól mutatja az életviszonyoknak azt a nagy különbségét, amely a gyáripari táj és agrár terület között van. A sziget déli felén 107, északi felén 258 lélek jut 1 km²-re!

Csepelsziget lakosságának nemzetiségi megoszlása községenként 1930-ban.

A helység neve	Magyar	Német	Szerb és bunjevác	Egyéb
1. Csepel	91 0 ^o / _o	7 4 ^o / _o	0 3 ^o / _o	1 2 ^o / _o
2. Ráckeve	98 0 „	0 8 „	—	1 2 „
3. Tököl	55 8 „	9 5 „	31 4 „	3 3 „
4. Szigetszentmiklós	98 2 „	0 4 „	—	1 4 „
5. Szigetujfalu	9 8 „	90 2 „	—	—
6. Szigetsép	30 9 „	53 9 „	15 2 „	—
7. Makád	100 0 „	—	—	—
8. Szigetbecse	15 0 „	85 0 „	—	—
9. Szigetszentmárton	17 0 „	83 0 „	—	—
10. Lórév	22 0 „	2 0 „	72 0 „	4 0 „
Csepelsziget	80 0 „	13 6 „	5 0 „	1 4 „

Csepelsziget lakosságának felekezeti megoszlása községenként 1930-ban.

A helység neve	Kath.	Protestáns	Görögkel.	Zsidó	Egyéb
1. Csepel	76 0 ^o / _o	20 0 ^o / _o	0 4 ^o / _o	2 8 ^o / _o	0 8 ^o / _o
2. Ráckeve	62 0 „	34 0 „	0 6 „	2 2 „	0 2 „
3. Tököl	83 8 „	11 3 „	3 2 „	1 3 „	0 4 „
4. Szigetszentmiklós	24 0 „	73 5 „	1 1 „	1 0 „	0 4 „
5. Szigetujfalu	99 8 „	0 2 „	—	—	—
6. Szigetsép	80 8 „	3 6 „	14 8 „	0 8 „	—
7. Makád	6 4 „	93 0 „	—	0 6 „	—
8. Szigetbecse	95 5 „	3 2 „	—	0 3 „	—
9. Szigetszentmárton	97 0 „	3 0 „	—	—	—
10. Lórév	15 0 „	5 7 „	77 2 „	1 1 „	—
Csepelsziget	68 7 „	27 0 „	2 1 „	2 0 „	0 2 „

A csepeli gyárváros hatása és jelentősége kitűnik a lakosság foglalkozási ágak szerinti megoszlását feltüntető táblázatból is (1930).

Foglalkozási ág	Csepelsziget	Csonka-Magyarország
ipar	49 0 ^o / _o	21 7 ^o / _o
őstermelő	32 0 „	51 8 „
kereskedelem	4 0 „	5 4 „
közszolgálat	3 6 „	5 0 „
közlekedés	3 3 „	3 9 „
nyugdíjas, tőkepénzes	3 0 „	4 2 „
napszámos	1 2 „	1 4 „
cseléd	1 0 „	2 3 „
véderő	0 2 „	0 8 „
egyébb	2 5 „	0 9 „

Az ipar, kereskedelem és közlekedés a lakosság 56 %-ának ad kenyeret, földművelés-állattenyésztésből 38 %-a él. A fennmaradó 6 % közszolgáltatásban levő és nyugdíjas.

Csepel lakosságának 82·7 %-a iparos és kereskedő. Csepeltől eltekintve a sziget lakosságának 26 %-a iparos, kereskedő és 60 %-a őstermelő.

Csepelsziget területének megoszlása művelési ágak szerint 1933-ban, összehasonlítva Csonka-Magyarország adataival.

Művelési ág	Csepelsziget	Csonka-Magyarország
szántóföld	60·0%	60·1%
rét, legelő	13·4 "	17·9 "
erdő	10·5 "	11·8 "
szőlő	8·5 "	2·3 "
kert	2·5 "	1·2 "
nádas	1·5 "	0·3 "
földadó alá nem eső	3·6 "	6·4 "

Csepelsziget lakosságának csak 19 %-a rendelkezik földbirtokkal. A birtokosok 53 %-a törpebirtokos (1 személyre átlag 1/2.kat. hold-jut), 30 %-a 1—5 kat. hold, 17 %-a 5—50 kat. hold, 0·6 %-a 50—100 kat. hold, 0·3 %-a 100—500 kat. hold és 0·1 %-a 500—3000 kat. hold birtok fölött rendelkezik. Csepelsziget birtokosainak 99·1 % kisbirtokos, 0·1 %-a nagybirtokos, az előbbieken kezén van a sziget területének 81 %-a, nagybirtok 19 %. A nagybirtok tulajdonosai a községek és a királyi család. A 0—1 kat. hold nagyságú birtok túlnyomó nagy %-ban szőlő és kert. Tulajdonosai a gyáripar kifejlődése előtt zsellérek, napszámósok voltak, ma legnagyobb részük gyári munkás.

A jövő fejlődés szempontjából nagyjelentőségű az a tény, hogy a megművelt területek ma már elérték lehető legnagyobb kiterjedésüket Csepelszigeten. A községek kis határuak és terjeszkedési lehetőségük nincs. Nem jelentene nagyobb változást a nagybirtokok esetleges felosztása sem, mert a nagybirtokok nagyobb része homokon telepített erdő, földadó alá nem eső és a termelés szempontjából ki nem aknázható terület (nádas, stb).

Mezőgazdasági téren a továbbfejlődésnek csak egyetlen útja van: a belterjes kertszerű művelés.

A jövő fejlődés útja a csepeli ipari gócpont továbbfejlődése és kiterjeszkedése a sziget fontosabb helységeire és a kereskedelem fellendülése a már régóta tervezett Duna-Tisza-

csatorna megépítésével. Ennek előmunkálataiként kell tekintennünk a Ráckevei-Dunaág 1872-ben megkezdett és 1930-ban befejezett szabályozását. Fontos követelmények a fejlődés érdekében a közlekedés meggyorsítása és kényelmessé tétele, a vasútvonal kiépítése Kalocsáig, a nyaralóközönség számára megfelelő üdülők és fürdőtelepek létesítése és végül a termények értékesítésének megszervezése.

*

Csepelsziget földrajzának megírásakor a táj folytonos alakulását, az alakulást irányító földrajzi tényezőket s e tényezők egymásra hatását igyekeztem megrajzolni.

Csepelsziget Csallóköz után a Duna legnagyobb szigete, amely Budapest és Rácalmás között 48 km hosszan terül el É-D-i irányban.

Csepelsziget jellegét a sziget földrajzi helyzete, a felszint kialakító tényezők, az éghajlati viszonyok s ezek függvénye, a növény- és állatvilág adja meg. A felszíni viszonyok kialakító tényezői közül a víz és a szél a legfontosabb. A Duna árteréből kifujt homokot a szél buckákba halmozta fel. E homokterületeket számtalan elhalt Dunaág és nagykiterjedésű mocsárvilág övezte. A csepelszigeti őstájban rétlápok, láperdők, kövér legegők, hatalmas nádasok és ligetes vegetációjú homokhátak váltakoztak egymással. E változatos növényvilághoz igen gazdag állatvilág csatlakozott.

A sziget gazdag növény- és állatvilága, meg a számtalan Dunaág nyújtotta előnyök következtében a régészeti leletek bizonyossága szerint már a történelem előtti időkben megtelepedett az ember.

A népvándorlás idején biztos menedékkül szolgált Csepelsziget, ahová a rómaiak kincseiket elrejtették.

A magyarság letelepedésekor Csepelsziget Árpád fejedelem birtoka és székhelye lett, ahol Anonymus szerint fejedelmi lakot építtetett. E körül keletkezett az első szállás s a szállások csakhamar virágzó falvakká fejlődtek. Csepelsziget, mint a királyi család birtoka külön ispánok fennhatósága alatt állott. A sziget gyors fejlődését számos kiváltság és kedvezmény biztosította. III. Endre halálakor már 9 virágzó község van a szigeten. A lakosok a halászat és állattenyésztés mellett földműveléssel is foglalkoztak. Már a XIII. és XIV. században híresek a csepel-

szigeti szőlők és gyümölcsösök. A királyi kastélyok és a falvak templomai kőből épültek. Az utakat és réveket gondozzák. A virágzás tetőfokát a XVI. században érte el, amidőn az alduamenti Keve török elől elmenekült rác lakói I. Ulászló engedelmével Csepelszigeten letelepedtek. A rácok kiváltságaikat új lakóhelyükön is megtarthatták s a sziget főhelyét, Ráckevét csakhamar virágzó kereskedelmi középponttá fejlesztették. Az anyagi jólét általánossá lett s a sziget városaiban szép kőházak és gyönyörű templomok épültek. A XVI. század elején a népsűrűség km^2 -enként elérte a 88-at!

Ezt a nagyiramú fejlődést teljesen megsemmisítette a törökudulás és Buda visszafoglalása után az osztrák zsoldosok fosztogatása.

A lakosság elszéledt. Hat község nem is épült fel többé. 1689—1750 között az uralkodó család sváb, dalmata és rác lakosokat telepített a sziget elpusztult falvaiba.

Az újratelepített sziget 1698-ban Savoyai Jenő herceg birtokába került, aki mindent elkövetett a sziget felvirágoztatása érdekében. 1790-ben már 7000-re emelkedik a lakosok száma (km^2 -re 27 lakos jut). A letelepített lakosság főfoglalkozása eleinte az állattenyésztés, de a lakosság növekedésével együtt mindinkább előtérbe lép a földművelés is. A XIX. század második felében már a földművelés a lakosság főfoglalkozása, a rétek, legelők megfogyatkoznak, a futóhomokon erdőt és szőlőt ültetnek.

E fejlődésnek új irányt adott a Weiss Mandfréd és Berthold által 1892-ben Csepelen alapított és rohamosan fejlődő gyárüzem.

A Csepelen meghonosodott gyáripar gyors és nagyméretű felvirágzása a gazdasági és népességi viszonyokat átalakította. Ma Csepelsziget lakosságának 56 %-a áll az ipar és kereskedelem szolgálatában. Csepelsziget lakóinak száma 47.000 (1930), 1 km^2 -re 183 lélek jut! E nyugateurópai népsűrűséget a gyáripar nagy fejlődése tette lehetővé.

A csaknem évről-évre nagyobbodó csepeli gyárváros, a ráckevei Dunaágban megépített nemzetközi kereskedelmi és ipari kikötő, a nyári üdülésre alkalmas Dunaág és végül a sziget szorgalmas lakossága Csepelsziget további fejlődésének biztos záloga.

Zusammenfassung.

Die Insel Csepel ist im ungarländischen Lauf der Donau nach der Csallóköz-Insel (Schütt), mit ihrer 48 km Länge zwischen Budapest und Rácalmás, die zweitgrösste Insel und ist von zahlreichen kleineren Inseln umgeben.

Die Eigenheit der Urlandschaft bestimmte die Wasserwelt und der Sand. Letzterer wurde von den NW-Winden aus dem Donaubette getragen und in Sandhügeln angehäuft. Zwischen den südl. und nördl. Sandgebieten breiteten sich Sumpfwälder aus und die ganze Landschaft wurde von ausgebreiteten Rohrdickichten der zahlreichen Flussarme umfasst. Auf dem Sandboden wuchs Gras- und Buschvegetation und in der abwechslungsreichen Pflanzenwelt lebte eine reiche Tierwelt.

Der Mensch nahm von der reichen Insel schon in den vorgeschichtlichen Zeiten Besitz. Funde aus der Zeit der Kelten, Römer und der Völkerwanderung kommen auf den Ackerfluren, bei Hausbauten usw. reichlich zu Tage.

Anlässlich der Landnahme der Ungarn wurde die Insel Csepel Sitz des Fürsten Árpád und ist dieselbe seither ununterbrochen Besitz des Herscherhauses. Die Landschaft entwickelt sich daher rasch, es entstehen zahlreiche Siedlungen. Am Ende des XIII. Jhdts können wir schon 9, zu Beginn des XV. Jhdts sogar 14 Gemeinden feststellen. Das von den Tataren verwüstete königliche Schloss und die Dörfer werden rasch wiederhergestellt. Die Bevölkerung beschäftigt sich ausser Tierzucht — insbesondere Pferdezucht — auch mit Ackerbau und Fischerei. Berühmt waren die Csepeler Weingärten und der Obstbau. Die Steinbauten der Kirchen, das Strassennetz und die gut erhaltenen Flussübergänge waren Zeichen einer hohen Kultur.

Die Glanzzeit der Entwicklung fällt in die erste Hälfte

des XVI. Jhdts. 1440 siedelten sich mit Genehmigung des Königs Ulászló I. die von den Türken vertriebenen Bewohner der Stadt Kéve an der Unteren-Donau hier an. Ihre Privilegien wurden am neuen Siedlungsorte von König neuerlich anerkannt. Die eingewanderten Serben (Raitzen, ung. = rác) haben aus dem Vorort der Insel, Ráckeve bald eine blühende Handelsstelle geschaffen. Der Wohlstand wuchs ständig, die reiche Bewohnerschaft baute sich stattliche Häuser und schöne Kirchen. Anfangs der XVI. Jhdts erreicht die Volksdichte schon den Wert 88.

Nach Eroberung Ofens haben die Türken, nach der Vertreibung dieser, die Kaiserlichen die Insel wiederholt verwüstet. Die Bewohner haben sich zerstreut, 6 Siedlungen wurden überhaupt nichtmehr neugebaut. In den Jahren 1689—1750 wurde die Insel durch Deutsche („Schwaben“), Dalmatiner und Serben neubesiedelt. Anlässlich der Zählung 1790 hat die Insel wieder 7000 Bewohner (Volksdichte 27).

Die Verhältnisse des XVIII. Jhdts sind aus den Karten der Josephinischen Aufnahme gut zu entnehmen. Zweidrittel des Gebietes nehmen Weideflächen ein, folglich war die Hauptbeschäftigung der Bewohner die Tierzucht.

Erst im XIX. Jhd, mit der Zunahme der Bevölkerung, erweitern sich die bebauten Flächen auf Kosten der Wiesen und Weiden; gleichzeitig mit der Bekämpfung des Flugsandes durch Beforstung und der Verbreitung des Weinbaus.

Mit der Gründung der grossen Konservenfabrik im Jahre 1892, der eine Munitionsfabrik und später Stahlwerke folgten, wird die nördl. Spitze der Insel zu einem Industrievororte der Hauptstadt, damit ist eine grundlegende Umwälzung der Erwerbslage verbunden. Gegenwärtig gehören 56 % der Bewohner der Industrie an. Auf weitere Entwicklungsmöglichkeiten weisen die grossangelegten internationalen Hafenbauten. Neuerdings wird die Insel auch vom Sommerfrischlern aufgegriffen. Das Bauerntum ist äusserst fleissig.

Die Zahl der Bewohner beträgt 47.000 (1930), was einer Volksdichte von 183 entspricht.

Irodalom — Litteratur.

1. *Anonymus*: Gesta Hungarorum (Szabó K. fordításában). XLIV, L és LI fejezetek.
2. *Bátky Zsigmond*: Néhány vonás Csallóköz település földrajzához. Földrajzi Közl. XLVI. 1918. 327—41.
3. *Bodor Antal*: Bél Mátyás emlékezete. Budapest. 1936.
4. *Bodor Antal*: Csepelsziget és Budafok 200 év előtt. Bél Mátyás Noticia Hung. nyomán. Budapest. 1936.
5. *Bognár József*: Csepel. Tudománytár 1843. XIV. július—okt.
6. *Bombardi M.*: Topographia magni regni Hungariae. 1715.
7. *Borcsiczky Béla*: Magyarország legnevezetesebb kereskedelmi útvonalai a XIV. és XV. században. Földrajzi Közl. XLII. 1914. 301—307.
8. *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. II. k.
9. Budapesti kereskedelmi és ipari kikötő építése és a soroksári Dunaaág rendezésének munkálatai. Budapest. 1927.
10. *Csalogovits József*: Ujabb adatok a tőköli eneolith kultúrához. Arch. Ért. XLIV. 1930. 225—8.
11. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest. 1890.
12. *Csetneky Jelenik Elek*: Csepelsziget őskori temetők. Arch. Ért. XIII. 1879. 47.
13. *Cholnoky Jenő*: Budapest földrajzi helyzete. Földrajzi Közl. XLIII. 1915. 153—225.
14. *Dékány István*: A földrajz tudományos módszere és ismerettana. Földrajzi Közl. XLVI. 1918. 1—22.
15. *Dékány István*: Az ember és környezete viszonyának új elmélete. Földrajzi Közl. LII. 1924. 1—23.
16. *Dékány István*: Geográfia és szociográfia. Földrajzi Közl. XLIII. 1915. 439.
17. *Diószegi András*: A Magyarországon keresztülvezető kereskedelmi utak az Árpádházi királyok idejében. Kolozsvár. 1909.
18. *Divald Kornél*: Magyarország művészeti emlékei. Budapest. 1927. 223.

19. *Erdélyi László*: Magyarország legrégebb földrajza. Földrajzi Közl. XLIII. 1915. 439.
20. v. *Fejes György*: A ráckevei református egyház és község története. Ráckeve. 1927.
21. *Fényes Elek*: Magyarország leírása. Pesten 1847. 205—22.
22. *Forster Gyula* br.: Magyarország műemlékei. Budapest. 1927. 223.
23. *Galgóczy Károly*: Pest Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája. I—III. k. 1876—7.
24. *Gerlóczy—Dulácska*: Budapest és környéke természetrajzi, orvosi és közművelődési leírása. III. 1879.
25. *Glaser Lajos*: Dunántúl középkori úthálózata. Századok LXIII. 1929. 4—6. és 7—8. szám.
26. *György Aladár*: Föld és népei. V. k.
27. *Horváth Károly*: A földrajz lényege. Földrajzi Közl. XLIII. 1915. 418—31.
28. *Hóman Bálint*: A magyarság megtelepülése. Szabad Lyceum 1921.
29. *Hóman—Szegefi*: Magyar történet. I. 122, 125, 409, 417; II. 136, 137, 175, 185, 228.
30. *Hünfalvi János*: A Magyar birodalom földrajza. Egyetemes földrajz II. k. Budapest 1886—51. és 161—2.
31. *Hünfalvi János*: A Magyar birodalom természeti viszonyainak leírása, Pest 1863.
32. *Karácson Imre*: Evlia Cselebi magyarországi útazásai. 1660—64. 1904. I. 212—3; III. 172. és 341.
33. *Kardos István*: Néhány szó Csepel szigetéről. Vas. Ujság. 1854. p. 203.
34. *Karl János*: A tájrajzról. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1926, április—május.
35. *Károlyi János*: Fejér vármegye története. Székesfehérvár 1896. I. k.
36. *Keller Irén*: A dunai átkelőhelyek. Kolozsvár 1918.
37. *Kiss Lajos*: Beszterec. Föld és Ember. 1922. 209—28.
38. *Kogutowicz Károly*: Dunántúl és Kis-Alföld I. 1930; II. 1936.
39. *Ladányi Miksa*: Magyar városok monographiája XIII. Csepel. Csepelsziget közséjei. 1934.
40. *László Gábor*: A tőzeglápok és előfordulásuk Magyarországon. A M. Kir. Földtani Int. kiadványai. 1915.
41. *Ludaics Miksa*: A történeti emlékü ráckevei görög vallású szerb templom. Sürgöny 1861. 49—51. szám.
42. *Magdics István*: Diplomatarium Raczeviense. Székesfehérvár. 1888.
43. *Marsigli*: Danubius—Pannonico—Mysicus etc. Amstel 1726.
44. *Melich János*: A honfoglaláskori Magyarország. 1925.
45. *Ortvay Tivadár*: A magyarországi Dunaszigetek. Értekezések a term.-tud. köréből. X. 1881.

46. *Ortvay Tivadar*: A magyarországi Dunaszigetek alakja és iránya. *Mathemat. és term.-tud. közlem.* XV. 1878. 59—137.
47. *Ortvay Tivadar*: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig.
48. *Pápai Károly*: A Csepelsziget és lakói. *Földrajzi Közl.* XVIII. 1890. 209—48.
49. Pest-Pilis Solt Kiskun vármegye általános ismertetője és címtára. (A vármegyék orsz. címtára).
50. *Pesti Frigyes*: Az eltűnt régi vármegyék. Budapest. 1880. I. k.
51. *Prinz—Cholnoky—Teleki—Bartucz*: Magyar föld, magyar faj I—II. Magyar földrajz.
52. *Rados Jenő*: Magyar kastélyok. 1931.
53. *Somogyi József*: A budapesti kereskedelmi és ipari kikötő. *Földrajzi Közl.* LVII. 1929. 10—20.
54. *Strömpl Gábor*: A geografia mibenléte. *Földrajzi Közl.* XLIX. 1921. 20—43.
55. *Strömpl Gábor*: Budapest környékének futóhomok területeiről. *Földrajzi Közl.* XL. 1912. 5—10.
56. *Szabó Károly*: A magyar vezérek kora. Pest 1869.
57. *Szabó Károly*: Az Árpád Házi vezérek és királyok kora. Magyarország történetének forrásai. I. Budapest. 1860. 63.
58. *Szalay László*: A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz. Pest. 1861. 4—6.
59. *Szamota*: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten 1054—1717. Budapest. 1891. 14. és 144. Olcsó könyvtár.
60. *Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon 1863. VI. 154.
61. *Teleki Pál*: A földrajzi gondolat története.
62. *Thierry Amade*: Attila története.
63. *Thirring Lajos*: Budapest távolabbi környékének népesedése. Magyar Statiszt. Szemle V. évf. 12. sz.
64. *Treitz Péter*: A Duna—Tisza-közének agrogeológiai leírása. *Földtani Közl.* XXXIII. 1903. 297.
65. *Treitz Péter*: Csonka-Magyarország termőtalaja. Budapest. 1929.
66. *Vendl Aladár*: Csepelsziget homokjáról. *Földtani Közl.* XLIII. 1913. 331—43.
67. *Schilling Gábor*: Adalékok az Alföld földrajzához. *Földrajzi Közl.* LIX. 1931. 109—134.

Felhasznált térképek.

- a) 1: 25.000 és 1: 75.000, 1: 200.000 méretű térképek megfelelő lapjai,
 b) II. József-kori térképek: XIII. 21—24, XIV. 20—23,
 c) Mikovinyi Sámuel: Csepelsziget 1736-ban Bél. M. Not. Hung. c. munkájában.